

BOZKIR MEDENİYETLERİNİN KISA KRONOLOJİSİ *

Taner Tarhan

“Türk” adının tarihi kayıtlarda görülüşü, tarih çağlarının derinliklerine nazaran çok yenidir. Tarih öncesi çağları yaşamadan ve bir çok evreler geçirmeden ortaya çıkmış bir kavim düşünülebilir mi? Muhakkak ki bütün yeryüzü kavimleri asırlar boyunca birbirleri ile karışıp kaynaşmışlardır. Fakat, tarih öncesi bir orijine dayanmayan bir insan topluluğu düşünülemez. Ne yazık ki biz Türkler batı âleminin tarih ve arkeolojik araştırmalarında, etnik sınıflandırmada kenarda köşede bırakılır ve bir de “barbar” sıfatı ile tanımlanırız. Bozkırlarda, prehistorik devirlerden beri bir devamlılık gösteren ve inkâr edilemeyen yakın bağlarla zincirlenen kültürler Türkler’in orijini midir? Bu suale objektif olarak verilecek cevap şüphesiz “EVET” olacaktır. Çünkü, tarih yazarken satırlar tahrif edilebilir; ama, tarihin temelini teşkil eden arkeolojik belgeler inkâr edilemez.

I. M. Ö. 4000 — 2000. BOZKIRLARDA GÖÇEBE - ÇOBAN TOPLUMLARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE YÜKSELİŞİ :

Güney Rusya : Toprağa bağlı, pek düzenli bir tarım yapamadıkları anlaşılan toplulukların yarattıkları Neolitik kültür görülür¹. Bunu takiben Bakır Çağ kültürleri ortaya çıkar. Bu devrenin tem-

* Bu kronoloji denemesinde (E. D. Phillips, *The Royal Hordes. Nomad Peoples of the Steppes*, London, 1965) adlı eserin s. 128 - 131 deki kronoloji cetveli esas olarak alınmış, bilhassa Türkler’le ilgili olan kısımlarına tetkik ve tashihi yapılarak genişletilmiş ve gereken yerlere, konu ile ilgili kaynaklar ilâve edilmiştir.

¹ M. Gimbutas, *The Prehistory of Eastern Europe I.*, American School of Prehistoric Research Bulletin 20, Harvard, 1956; E. A. Golomshtok, *The Old Stone Age in European Russia* (Tre), *American Phil. Soc.*, N. S., XXIX (1938), s. 191-468; F. Hančar, “Paléolithique et Néolithique de l’U. R. S. S.”, *Annales du Centre d’Études et de Documentation Paléontologiques* (Paris), XVIII (1956). Ayrıca bk. Sovyet Rusya’daki arkeolojik kazı ve antik çağ tarihi araştırmalarını genel olarak toplıyan eserler: A. L. Moogaid, *Archaeology in the U. S. S. R.* (Rusça’dan çev. M. W. Thompson), Pelican Books, 1961; E. D. Philips, *New light on the ancient history of the Eurasian Steppe*, *AJA*, LXI (1957), s. 269-280; A. M. Talgren, *Archaeological Studies in Soviet Russia ESA*, 10 (1936), s. 129-171; G. Vernadsky, *Ancient Russia*, Oxford, 1946. vs.

silcisi olan "Tripolye kültürü"², bozkırlarda safhalar halinde görülen iskân yerleri ve boyalı çanak-çömleği ile tanımlanır. Başlıca 5 safha görülür ve bunlar şu şekilde tarihlendirilir: A) M. Ö. 3800-3500; B I) M. Ö. 3500-3200; B II) M. Ö. 3200-2800; C I) M. Ö. 2800-2500; C II) M. Ö. 2500-2000 veya daha sonrası. Bu yüzyıllar boyunca Tuna vadisinde, benzer kültürler birbirini takip ederler. Yavaş yavaş göçebe bir karakter kazanan "Usatovo kültürü", güney-doğunun "Geç Tripolye'si" ile çağdaştır. Kuzey Kafkasya'da ve Pontus bozkırlarında yaşayan toplumlar, tipik bozkır insanları olarak ortaya çıkarlar. Bu bölgede, M. Ö. 2500'den sonra İndo-Avrupa dilleri gelişerek yayılır. M. Ö. 2000'e doğru, bozkırlarda arabalar kullanılmaya başlar. Bu unsur, bilhassa bozkır göçlerinde önemli bir rol oynayacaktır.

Kafkasya ve Yakın Doğu: Kafkasya'nın kuzeyinde, karışık çiftçilik ve güney Rusya'da olduğu gibi, göçebe toplumların ortaya çıktığı görülür. Mezopotamya'nın tesiri ile Bakır Çağ başlar. M. Ö. 2300'den sonra Nalchik, Maikop³ ve benzer mezar ve gömüler karakteristiktir. M. Ö. 2000 sıralarında Hititler ve onlarla akraba olan diğer unsurlar, -kuvvetle muhtemel- Kafkaslar yolu ile Anadolu'yu⁴ istilâ ederler. Sonraları, kuzey Kafkasya ile Yakın Doğu arasındaki ilişkiler bir müddet kesilir.

Kazakistan ve Batı Sibirya: Neolitik kültürle beraber karışık çiftçilik görülür. Ormanlık bölgelerde Mongoloid'ler, bozkırlarda ise beyaz ırk⁵ yaşamaktadır. Sibirya steplerinde, Afanasyevo kül-

² E. H. Mians, *Scythians and Greeks I*, Cambridge, 1913 (New York 1965 a. b.), s. 130-142; T. S. Passek, "Periodizatsiya Tripolskikh Poselenii," *MIA*, 10 (1949), vs.

³ P. Kretschmer, "Inder im Kuban," *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien*, LXXX (1943), s. 34-42; T. Suliminski, "The Cimmeric Problem," *Univ. London Inst. of Archaeology*, Bulletin No. 2, 1959 (1960), s. 45-64.

⁴ A. Götz, *Kleinasien*, Berlin, 1957²; S. Lloyd, *Early Anatolia*, London, 1956. Ayrıca bk. U. B. Alkim, *Anatolia I*, Geneva, 1958. (Anadolu prehistoryası ve arkeolojisi hakkında en yeni bilgiler mevcuttur.)

⁵ "Beyaz ırk" Türkler'in ataları olup, batı literatüründe kullanılan bir deyimdir. Maalesef batılı ve Sovyet tarih yazarlarının hemen hepsi, hâlâ ortaçağ zihniyeti ile, bu toplumlara "Proto-Türkler" adını vermekten kaçınmaktadırlar. Geniş malûmat için bk.; B. Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi* (Orta Asya kaynak ve buluntularına göre), T. T. K. Bastımevi, Ankara, 1962. Bu eserde, İslâmiyetten önceki Türk kültür tarihi, arkeolojik buluntulara göre, müellif tarafından

türü, M.Ö. 3000-1700 arasındaki devrede, göçebe bozkır yaşantısı gösterir. Daha sonraki safhalarda Bakır Çağ devri başlar.

Orta Asya, Cungaria, Pamir, Türkistan ve Aral Bölgesi: Dağlık bölgeler ve çöller haricinde, Neolitik kültürle beraber karışık çiftçilik görülür. Merv yakınında Anav kültürü⁶ büyük bir medeniyet olarak ortaya çıkar ve safhalar halinde devam eder. Bu safhalar şu şekilde tarihlendirilir; I) M. Ö. 3400-2000; II) M. Ö. 2600-2200; III) M. Ö. 2200-2000. Aral bölgesinde ise Kelteminar kültürü M. Ö. 2800-2000 arasında görülür ve Bakır Çağ başlar.

Altay, Yukarı Yenisey ve Tarım Havzası: M. Ö. 3000'den önce Mezolitik kültürler mevcuttur. Daha sonra Neolitik taş alet tekniği görülür, fakat bu devrin belli başlı karakteri olan ziraat çok az veya hiç yoktur. Ormanlık bölgelerde Mongoloid'ler, bozkırlarda ise beyaz ırk yaşamaktadır. Tibet yüksek yaylasının yaşanabilir yörelerinde ise yine Mongoloid'ler görülmektedir.

Uzak Doğu: M. Ö. 3000'den önce kuzey bölgelerde Mezolitik kültürler mevcuttur. Sibirya'da⁷ M. Ö. 3000-2500 arasında avcı ve balıkçı toplumların yarattığı "Serovo kültürü" yer alır. Bu kültürü, M. Ö. 2500-2000 arasında "Kitoi kültürü" takip eder. Kuzey Çin'de, gri renkli, kaba yapılmış çanak-çömlek imâl eden Neolitik kültürler görülür.

II. M. Ö. 2000-1500. BOZKIRLARDA GÖÇEBE TOPLUMLARIN YAYILMASI :

Güney Rusya: M. Ö. 2000'den hemen sonra "Tripolye kültürü" sona erer. Bozkır göçebeliğinin artarak belirli bir hâle geldiği görülür. Bu devrede İndo-Avrupalılar gittikçe hareketlenip, sürüler ve arabalarla yayılarak göç etmeğe başlarlar. M. Ö. 2000'den itibaren Pontus bozkırlarında Bronz Çağ başlar⁸. Bu devrin

ele alınmış ve bütün Sovyet arkeolojik araştırma ve keşiflerinin sonuçları hülâsa edilmiştir. Ayrıca bk.; C. E. Black (Ed.), *Rewriting Russian History. Soviet Interpretations of Russia's Past*, London, 1957; M. Miller, *Archaeology in the U. S. S. R.*, London, 1956. Bu eserlerde Sovyetler'in bitaraf olmayan çalışmaları fazlasıyla yerilmiştir.

⁶ A. M. Tallgren, "Turkestan" - Bronzezeit - Ebert., *Reallexikon*, vol. 13 (1929), S. 485 v.d.

⁷ R. Ghirshman, "Summary of S. V. Kiselev, *Histoire ancienne de la Sibirie* (Moskova, 1949)", *AA*, XIV/2 (1951), s. 168-189.

⁸ A. M. Tallgren, "Südrussland" - Bronzezeit - Ebert., *Reallexikon*, vol. 13

karakteristiği Katakomb mezarlarıdır⁹.

Kafkasya vs. : Bronz Çağ hüküm sürmektedir. Indo-Avrupalılar'ın İndik kolu Kafkaslar'ı aşarak İran ve Yakın Doğu'ya inerler. Bu insanlar ilk olarak, savaşlarda kullanılan atlı, hafif cenk arabasını bu bölgelere getirerek, tanıtmışlardır. Bunların İran kolu, Kafkasya'nın kuzey yörelerinde yerleşir. Kuzey Kafkasya'da ve Kafkasya bozkırlarında "Kuban-Terek kültürleri"¹⁰ ortaya çıkar. M.Ö. 1500'e doğru kuzey Kafkasya dolmenleri¹¹ görülmeye başlar. Transkafkasya'da, "Trialeti"¹² gibi, Anadolu ve Yakın Doğu'dan etkilenmiş olan mâhali kültürler M. Ö. 1500'den itibaren gelişim gösterirler. Orta Anadolu'da Hititler¹³ kuvvetlenerek büyük bir devlet kurarlar. Kuzey Mezopotamya ve Suriye'de İndik yöneticilerin kumandası altında Mitanniler güçlü bir toplum haline gelirler. Savaşlara at sırtında gitmek usulü yavaş yavaş, Yakın Doğu'da revaç bulmaya başlar. Buna paralel olarak, muntazam süvari birliklerinin teşkil edilmeye başlandığı görülür.

Kazakistan vs. : M. Ö. 1750'den itibaren Bronz Çağ başlar. M. Ö. 1750'den sonra, bozkırlarda karışık bir çiftçilik hayatını temsil eden "Andronovo kültürü"¹⁴ ortaya çıkar.

Orta Asya vs. : Kuzeyde, M. Ö. 1750'den sonra Bronz Çağ başlar. Güneyde ise bu devir daha erken çağlarda başlamıştır. Kuzeyde "Andronovo kültürü" yayılmıştır ve bu devrin temsilcisidir.

Altay vs. : Yukarıda olduğu gibi, M. Ö. 1750'den sonra Bronz Çağ başlar. Minusinsk bölgesinde "Andronovo kültürü" görülür ve bu devrin temsilcisidir.

Uzak Doğu : M. Ö. 2000'den itibaren, Yukarı Hwan-Ho'da,

(1929), s. 50 v.d.d. ve Aynı Müellif, *La Pontide Préscythique après l'Introduction des Métaux*, ESA, II (1926).

⁹ T. Sulimirski, *Aynı eser* (dp. nt. 3), s. 48 v.d.d.

¹⁰ Bk. dp. nt. 3'deki eserlerde.

¹¹ A. M. Tallgren, *Sur les monuments mégalithiques du Caucase occidental*, ESA, IX (1931), s. 1-45.

¹² E. H. Minns, *Trialeti Review of B. A. Kaftin's book*, *Antiquity*, XVIII (1943), s. 129-135; A. L. Mongaid, *Aynı eser*, (dp. nt. 1), s. 129 v.d.; C. F. A. Schaeffer, *In the Wake of the Argo*, *Man*, no. 30 (1944), s. 43-45.

¹³ Hititler için bk. : K. Bittel, *Hethiter und Protolithier*, *Historia*, I (1950), s. 267-286; E. Cavaignac, *Les Hittites*, Paris, 1950; L. Delaporte, *Les Hittites*, Paris, 1936; O. R. Gurney, *The Hittites*, Penguin books, 1964⁵. San'at için bk. : E. Akurgal, *The Art of the Hittites*, London-Newyork, 1932.

¹⁴ A. L. Mongaid, *Aynı eser* (dp. nt. 1), s. 146 v.d.

(Sarı Irmak) tipik boyalı çanak-çömlekleri ile "Yang-Shao kültürü" görülür. Daha doğuda, parlak siyah keramikli "Lung-Shan kültürü" yer alır. M. Ö. 1500 civarında Bronz Çağ başlar. Hwang-Ho vadisinde teşekkül eden Shang devleti kültür kalıntılarından anlaşılacağı üzere cenk arabaları kullanılmaya başlanmıştır.¹⁵

III. M. Ö. 1500 - 1000. BOZKIRLARDA ATLI GÖÇEBELİĞİN BAŞLAMASI :

Güney Rusya : Kimmerler¹⁶, M. Ö. 1250'den sonra atlı göçebelikte ilerliyerek, yavaş yavaş Pontus bozkırlarına hâkim olmaya başlarlar. M. Ö. 1000 yılına doğru, atlı göçebelik, bozkırlarda bir "hayat tarzı" olarak görülmektedir.

Kafkasya vs. : Yakın doğuda, savaşlara at sırtında gitmek âdeti hızla yayılarak gelişir. Fakat M. Ö. 1200'e kadar araba, hâlâ revaçtadır. Anadolu ve kuzey Suriye'de Hitit İmparatorluğu hüküm sürmektedir. Fakat M. Ö. 1200 civarında, batıdan gelen Frigler'in,¹⁷ Hitit İmparatorluğu'nu parçalaması ile -demir- Hititler'in inhisarından çıkar ve Yakın Doğu'da genellikle, Demir Çağ başlar. M. Ö. 1000'den itibaren İranlılar, güneye doğru yayılıp, Kafkasya üzerinden kuzey İran'a girerler. M. Ö. 1000 yılına doğru Kafkasya bozkırlarında atlı göçebeliliğin başladığı görülür.

Kazakistan vs. : Bozkırlarda "Geç Andronovo kültürü" görülmektedir. M. Ö. 1000'e doğru, Indo-Avrupalılar göçebe olarak kuzey stepleri üzerinden doğuya yayılmaya başlarlar¹⁸. Bunun akabinde "Andronovo kültürü" sona erer.

Orta Asya vs. : M. Ö. 1100 yıllarında, bölgenin doğu yörelerindeki "Karasuk kültürü", "Andronovo kültürü'nü" takip etmekte-

¹⁵ Çin hakkında bk. : B. Karlgren, *Some weapons and tools of the Yin Dynasty*, *BMFEAS*, 17 (1945), s. 101 v.d.; M. Loehr, *Zur Ur-und Vorgegeschichte Chinas*, *Saeculum*, III, Heft I (1952), s. 15-55; P. Yelts, *The horse as a factor in early Chinese history*, *ESA*, XX, vs.

¹⁶ J. B. Bury, *The Homeric and the Historic Cimmerians*, *Klio*, VI (1903), s. 79 v.d.; J. Harmatta, *Le probleme cimmérien*, *Archaeologia Értesítő*, VII (1946), s. 79-132; T. Sulimirski, *Aynı eser* (dp. nt. 3), s. 45-64.

¹⁷ Frigler için bk. : R. D. Barnett, *Phrygia and the peoples of Anatolia in the Iron Age*, *CAH* II, Chepter XXX, s. 3-32; K. Bittel, *Kleinasiatische Studien*, İstanbul, 1942, s. 66-127. San'at için bk. : E. Akurgal, *Phrygische Kunst*, Ankara, 1945 vs.

¹⁸ K. Jettmar, *Archäologische Spuren von Indo-Germanen in Zentralasien, Paldemna*, V, Heft I (1950), s. 236-254.

tedir. "Karasuk kültürü"¹⁹, doğudaki Çin kültürleri ile bağlantılı olup, aralarında benzerlikler mevcuttur²⁰.

Allay vs. : M. Ö. 1100 yılına kadar "Doğu Andronovo kültürü" devam eder. Bundan sonra, muhtemelen kuzey Çin hududundan gelen Mongoloid'ler daha göçebe ve daha az ziraatçı olan "Karasuk kültürünü" bu yöreye tanırlar.

Uzak Doğu : M. Ö. 1150'den itibaren kuzey Çin'in göçebe kavimlerinin kuzey-batıya, Ordos bölgesinden Mogolistan ve Sibirya'ya göçleri başlar. Bu insanlar muhtemelen yanlarında, Çin tipi bıçaklar ve daha başka eşyalar da taşıyorlardı. Belki de Karasuk göçlerinin sebebi olan Shang devleti, M. Ö. 1027'de yerini Chou hanedanına bırakıyordu.

IV. M. Ö. 1000 — 500, BATI BOZKIRLARINDA ATLI GÖÇEBELİĞİN TAM OLARAK GELİŞMESİ :

Güney Rusya : M. Ö. 750 yılına kadar Pontus bozkırlarına Kimmerler hâkimdir. Volga bozkırlarında, M. Ö. 900—800 yıllarına tarihlenen, belki de en erken İskit atlı göçebelerine ait olan "ahşap mezarlar" mevcuttur²¹. İskitler, doğudaki Sarmatlar'ın baskısı ile Volga'yı aşarak batıya doğru hareket ederler. Bazı boylar Transkafkasya'ya ulaşırlar. Fakat asıl ana kitle Pontus bozkırlarına doğru ilerliyerek, buradaki Kimmerler'i Tuna vadisine ve Kafkasya'ya sürerler, kalanlar ise Kırım'da izole edilirler. İskitler, bununla da kalmayıp Kimmerler'i Yakın Doğu'ya kadar takip ederek kovalamışlardır. Bu yörelere bir müddet hâkim olduktan sonra²², İskitler

¹⁹ K. Jettmar, "The Karasuk culture and its south-eastern affinities", *BMFEAS*, 22 (1950), s. 88 - 126.

²⁰ Orta Asya bozkırları için bk.: G. Frumkin, "Archaeology in Soviet Central Asia", *Central Asian Review*, X/4 (1952) ve bunu takip eden sayılarda kazı raporlarının neticeleri verilmiştir; R. Grausset, *L'Empire des steppes*, Paris, 1939; K. Jettmar, "Les plus anciennes civilisations d'éleveurs des steppes d'Asie centrale", *Cahiers d'Histoire Mondiale* I, No. 4 (1954), s. 760 - 788 vs.

²¹ İskitler için bk.: M. Ebert, *Südrussland im Altertum*, Bonn, 1921 (1960 aynı basım); F. Hančar, "Die Skythen als Forschungsproblem", *Reinecke-Festschrift*, Mainz (1950), s. 67 - 88; E. H. Minns, *Scythians and Greeks I-II*, Cambridge, 1913 (New York 1965 aynı basım); T. T. Rice, *The Scythians*, London, 1961³; M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922; Aynı müellif, *Skythien und der Bosphorus I*, Berlin, 1931 vs.

²² T. Sulimirski, "Scythian antiquities in Western Asia", *AA*, XVII/3-4 (1954), 282 - 318.

tekrar güney Rusya'ya dönerler. Kuban bölgesinde ve daha sonra Pontus bozkırlarında zengin İskit gömüleri ve kurganları görülmektedir. Bu devrede İskitler, Tuna vadisi ve kuzey Avrupa plâtosunun bazı bölgelerine yayılmışlardır. Grekler'in M. Ö. VII yüzyılda Karadeniz sahillerinde kolonizasyon²³ hareketlerine ve koloni şehirleri kurmaya başlamaları ile İskit-Grek münâsebetleri gelişim gösterir²⁴, Güney Rusya'da kurulan başlıca Grek kolonileri Phanağoria, Panticapaeum, Olbia, Tanais vs. dir. Kralî İskitler, diğer göçebe boy ve kabileleri hâkimiyetleri altına aldıkları bir imparatorluk kurarlar. Bunun merkezini Pontus bozkırları teşkil etmektedir. Bu devrin kronolojisi ve bunu takip eden devrin tarihlendirilmesi, çeşitli bölgeler ki kurgan guruplarının arkeolojik materyali ile yapılmıştır. Kurgan gurupları şu şekilde tasnif edilebilir:²⁵

Kuban gurubu: Elizatovskaya Stanitza (M. Ö. V-IV. yy.), Karagodeusch (M. Ö. III. yy. ilk yarısı), Kelermes (M. Ö. VII-VI. yy.), Kostromskaya Stanitza (M. Ö. VII-VI. yy.), Yedi Kardeşler (M. Ö. V. yy'dan önce) vs.

Taman gurubu: Bolshaya Blisnitza (M. Ö. IV. yy.) vs.

Kırım gurubu: Ak Mescit (M. Ö. VI-V. yy.), Altın Oba (M. Ö. V. yy'dan daha erken - IV. yy'dan sonra), Dört Oba (M. Ö. III. yy.), Kul Oba (M. Ö. V. yy'dan daha erken - IV. yy'dan daha sonra), Temir Gora - Kerç yakınında - (M. Ö. VII. yy.) vs.

Dinyeper gurubu: Alexandropol (M. Ö. IV. yy. ortası), Chertomlyk (M. Ö. IV. yy.), Melgunov (M. Ö. VII-VI. yy.),

²³ Grekler'in Karadeniz kolonizasyonu ve ticareti için bk.: E. H. Minns, *Aynı eser II* (dp. nt. 21), s. 436-444, ayrıca koloni şehirleri ve Bosfor Krallığı için: s. 445 - 682; J. L. Myres, *The Colonial Expansion of Greece, CAH*, III, s. 631 - 686; C. Roebuck, *Ionian Trade and Colonization*, New York, Arch. Ins. of America, 1959; Ed. Meyer, *Geschichte des Altertums III*, Stuttgart, 1954³, s. 414 v.d., burada İon kolonizasyonunun efsane ve dine yaptığı etkiler etraflıca izah edilmiştir.

²⁴ E. D. Phillips, *The legend of Aristeas Fact and fancy in early Greek notions of East Russia, Siberia Asand Inner Asia.*, *AA*, XVII/3-4 (1954), s. 282-318; M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World I - III*, Oxford, 1941.

²⁵ Yukarıdaki tasnif, T. T. Rice, *Aynı eser*, s. 198 - 200'den alınmıştır. İskit kurganları ve içinden çıkarılan arkeolojik materyal için bk.: (dp. nt. 21 ve 28'de verilen kaynaklar). Ayrıca İskitler'in gömü âdetleri ve dini için bk. T. Tarhan, *İskitlerin dini inanç ve âdetleri*, *Tarih Dergisi*, 23 (1969), s. 145-170, lev. I-X.

Nikopol (M. Ö. IV. yy. ortası), Ogüz (M. Ö. II. yy. son yarısı), Solokha (M. Ö. IV. yy. ortasına doğru), Tsybalka (M. Ö. IV. yy.) vs.

Don gurubu : Elizavetovskaya Stanitza (M. Ö. V-III. yy.), Voronez (M. Ö. IV. yy'dan daha geç - III. yy.) vs.

Kiev gurubu : Smela bölgesindekiler (M. Ö. VI-III. yy.), Snosk / Borovski (M. Ö. IV. yy'dan daha geç) vs.

Poltava gurubu : Akjutinsk gömüleri (M. Ö. IV - M. S. I. yy.), Volkovsk gurubu (M. Ö. III - I. yy.)

Volga gurubu : Astarhan gurubu (M. Ö. V-II. yy.), Samara gurubu (M. Ö. V-II. yy.)

Ural gurubu : Beş Oba ve Orenburg (M. Ö. ?)

Altay gurubu : Başadar - donmuş kurganlar - (M. Ö. VI - III. yy.), Katanda - donmuş kurganlar - (M. Ö. V-IV. yy.), Pazırık - donmuş kurganlar - (M. Ö. V - IV. yy.), Şibe (M. Ö. IV - III. yy.) vs.

Kuzey Mogolistan : Noin Ula (M. S. I. yy.)²⁶

Almanya : Plohmühlen (M. Ö. V-IV. yy.), Vetersfeld (M. Ö. V. yy'dan önce)

Macaristan : Zoldhalompuszta (M. Ö. V. yy.)²⁷ vs.

Romanya : Satu Mare (M. Ö. IV. yy'dan daha geç - III. yy.) vs.

Güney Rusya'da "İskit Hayvan Üslubu"²⁸ görülür, yukarıda adı geçen bu bölgedeki kurganlardan bu ekole ait çok kıymetli altın ve gümüş eserler ele geçirilmiştir. M. Ö. 513'de Pers Kralı Darius, devamlı olarak İran'ı tehdit eden Aral-Hazar bozkırlarındaki göçebe tehlikesini yerinde ezmek için büyük bir sefere çıkar²⁹. Fakat,

²⁶ W. P. Yetts, *Discoveries of the Kozlov Expedition, The Burlington Magazine*, Vol. 48 (1926), s. 168 - 183.

²⁷ N. Fettich, *Le travail Scythe de Zöldhalompuszta*, Budapest, 1928.

²⁸ "İskit Hayvan Üslubu" için bk. : G. Borovka, *Scythian Art*, London, 1928 (New York 1937 aynı basım); D. Carter, *The Symbol of the Beast*, New York, 1957; K. Jettmar, *Art of the steppes*, London, 1967²; E. H. Minns, *The Art of the Northern Nomads*, *Proc. British Academy*, XXVII (1942), s. 47 - 100; M. Rostovtzeff, *The Animal Style in South Russia and China*, Princeton, 1929; S. I. Rudenko, *The Mythological Eagle, the gryphon, the winged lion and the wolf in the Northern Nomads*, AA, XXI (1958), s. 101 - 122; A. M. Tallgren, *Zum Ursprungsgebiet des sogenannten Skythischen Tierstills*, *Acta Archaeologica*, IV (1938); N. L. Teblenova, *Le cerf scythe*, AA, XXVI (1963), s. 27 - 65. ve dp. nt. 21'de verilen eserlerde vs.

²⁹ F. E. Adcock, *The Scythian Expedition*, CAH IV, s. 212 - 214; A. T.

bozkırların cengâver kavmi İskitler karşısında muvaffak olamıyarak geri dönmek mecburiyetinde kalır. Bu sefer, İskitler'in askeri gücünü ve Darius'un doğru olmayan "coğrafi bilgilerinin"³⁰ yetersizliğini göstermesi bakımından önem taşır.

Kafkasya vs. : M. Ö. 1000'den 750'ye kadar olan devrede, kuzey Kafkasya'da ve orta Kafkasya'nın diğer yörelerinde, belki de Kimmer olan "Koban kültürü"³¹ görülür. Transkafkasya'daki "Gence - Karabağ kültürü" ve Azerbeycan'daki "Talış (Talysh) kültürü", batı İran'ın Zagros dağlarındaki "Luristan kültürünün" ilk safhaları ile benzerlik gösterirler. Luristan bronzları³² ve Kafkasya stilleri³³ (M.Ö. 750-650) "İskit Hayvan Üslubu" nun öncüleri sayılmaktadır. Kimmerler, orta Kafkasya'yı geçerek, doğu Anadolu'daki, merkezi bu günkü Van olan Urartu³⁴ devletini tehlikeli bir şekilde yıpratırlar (M. Ö. 714). Ana kitleler, Asur³⁵ devletini tehdit ettikten sonra, batı yönde Anadolu içlerine doğru ilerliyerek Frigya, Lidya³⁶ ve batı Anadolu'daki Grek şehirlerini yağma ve tahrip

Olmstead, *History of the Persian Empire*, Chicago Univ. 1948, 1959 ayrıca eski İran arkeolojisi ve tarihi için bk. : R. Ghirshman, *Iran from the Earliest times to the Islamic Conquest*, London, 1954; Aynı müellif, *Persia from the origins to Alexander the Great*, London, 1964. vs.

³⁰ J. O. Thomson, *History of Ancient Geography*, Cambridge, 1948. Bu eserde Asya ve Uzak -Doğu dahil, antik çağın coğrafyası tümü ile eleştirilmiş ve tetkik edilmiştir.

³¹ F. Hančar, *Kaukasus-Luristan, ESA*, IX (1934), s. 87 v.d.

³² R. Ghirshman, *Notes Iraniennes IV: le trésor de Sakkez. Les origines de l'art méde et les bronzes de Luristan*, AA, XIII (1950), s. 181 - 206; A. Godard, *Les Bronzes de Luristan*, Paris, 1931; F. Hančar, *Kaukasus-Luristan, ESA*, IX (1934), s. 46-112; E. Porada, *Nomads and Luristan Bronzes: Methods proposed for a Classification of the Bronzes, Dark Ages and Nomads c. 1000 B. C.*, İstanbul, 1964, s. 9 - 31. vs.

³³ F. Hančar, *Urgeschichte Kaukasiens von den Anfängen bis in die zeit seiner frühen Metallurgie*, Leipzig, 1937.

³⁴ Urartu tarih ve san'atı için bk. : G. Azarpay, *Urartian Art and Artifacts A. Chronological Study*, Univ. of California Press, 1968; M. N. van Loon, *Urartian Art. Its Distinctive traits in the light of the new Excavations*, Leiden, 1966; B. B. Piotrovski, *Iskassito Urartu*, Leningrad, 1962; Aynı müellif, *Urartu*, Geneva, 1939; M. Salvini, *Nairi e Ur(a)trii*. Edizioni dell'Ateneo. Roma, 1967. vs.

³⁵ Asur için bk. : A. T. Olmstead, *A History of Assyria*, New York-London, 1923 (Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1990 yeni baskı); A. Parrot, *Assur*, München, 1961; H. Schmökel, *Geschichte des Alten Vorderasien*, Leiden 1957; S. Smith, *Early History of Assyria to 1000 B. C.*, London, 1928.

³⁶ Lidya kronolojisi için bk. : H. Kaletsch, *Zur Lydischen Chronologie*,

ederler. Ayrıca bir kol Zagros dağlarını aşmış Medler'le birleşir. İskitler ise, Kafkasya'nın doğu ucundan geçerek Urartu devletini kontrolleri altına alırlar ve bu arada Azerbaycan'ı zaptederler. (Muhtemelen M. Ö. 652-625). Meşhur Ziyiye hazinesi³⁷ bu devrin temsilcisidir. Olaylar Medler'in lehine gelişir ve İskitler'i Kafkaslar üzerinden geriye kovalarlar. Bundan sonra bu bölgedeki siyasi denge hızla değişmiştir. M. Ö. 612'de Asur, Medler tarafından ortadan kaldırılır ve Med İmparatorluğu kurulur. Bu devleti, M. Ö. 549'da Büyük Kyros tarafından kurulan Pers İmparatorluğu takip eder³⁸.

Kazakistan vs. : M. Ö. 1000'den sonra "Andronovo kültürü" sona ermektedir. Bunun M. Ö. X. yy'daki, bozkırlar üzerinden doğuya doğru yapılan Pontik-Tokhar³⁹ göçleri ile bağıntılı olduğu problematiktir. Bu arada atlı göçebelik batı Sibirya ve Kazakistan yörelerine yayılmaktadır. Doğuda oturan ve batı yönde, İskitler'e karşı baskı yapan Sarmatlar göçebe toplumlar olarak ortaya çıkarlar.

Orta Asya vs. : İran üzerinden gelen, İran menşeli topluluklar M. Ö. 700 civarında Harezmi'de yerleşik bir kültür meydana getirirler. İran'ın kuzey-doğusunda atlı göçebeler ve Persler'in düşmanı olan Sakalar görülür. M. Ö. 530'da, Pers Kralı Büyük Kyros, Oxus'un ötesindeki Massagetler'i yatıştırarak, kontrolü altına almaya muvaffak olur.

Altay vs. : M. Ö. 800 civarında Altay dağları ve Minusinsk yakınlarındaki bozkırlara atlı göçebeler hâkimdir. Karasuk medeniyeti yavaş yavaş ortadan kaybolur. Altay'da "Maiemir kültürü" ve Minusinsk'de "Tagar kültürü", güney Rusya'daki İskitler'in "Hay-

Historia, II (1958), Heft 1, s. 1-47.

³⁷ A. Godard, *Le Trésor de Ziwiye*, Publications du Service archéologique de l'Iran. Haarlem, 1950; Aynı müellif, *Le trésor de Ziwiye*, Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres, Comptes rendus, Paris, 1949, s. 168-172; Ayrıca bk. Kafkasya hayvan üslûbu için: F. Hančar, *Zum Problem des Kaukassischen Tierstils*, Wiener Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte Asiens, IX (1934); İskit-Urartu san'at yakınlığı için bk.: P. N. Schultz ve V. A. Golovkina, *Néapolis des Scythes en Ourartoa, Néapolis des Scythes, Kharezmi, L'Orient Ancien Illustré*, (Çev. A. Belkind) Paris, 1954.

³⁸ Pers İmparatorluğu için bk.: dp, nt. 29'da verilen eserler vs.

³⁹ R. von Heine Geldern, *Das Tocharerproblem und die pontische Wanderung*, *Saeculum*, II (1951), s. 225-255.

van Üslûbu"na çok benzer san'at ekolüne ve kültürüne tekabül etmektedirler. Bu devrede bazı Mogol boyları, atlı göçebeliliği benimsemişlerdir. Altay yöresinde, Pazırık⁴⁰ ve Bashadar'da en eski kurgan gurupları görülür⁴¹.

Uzak Doğu : Kuzey-batı Çin yöresinde, Kansu ırmağı kenarında Sarmatlar göçkürler ve buraları hâkimiyetleri altına alırlar. Ayrıca, Yüe-Çi'lerin İranlı liderlerin hâkimiyeti altında ortaya çıktıkları görülür. Bu devrede ilk olarak "İskit Hayvan Üslûbu" nun Mogolistan ve Ordos bölgesine yayıldığı ve en erken "Ordos⁴² Bronzları"nın ortaya çıktığı müşahede edilir. Kuzey Çin'de bazı Mogol boylarının, M. Ö. 500 civarında atlı göçebeliliğe başladıkları tesbit edilmiştir.

V. M. Ö. 500 — M. S. I. yüzyıl başı. DOĞU BOZKIRLARINDA YAŞAYAN, İNDO-AVRUPALI OLMAYAN KAVİMLERDE ATLI GÖÇEBELİĞİN TAM OLARAK GELİŞMESİ :

Güney Rusya : M. Ö. 300'e kadar İskit İmparatorluğu en yüksek noktasındadır. Fakat, bu asırdan sonra, doğudan gelen ve İskitler üzerine şiddetli baskı yapan Sarmatlar'ın⁴³ hâkimiyeti gittikçe artmıştır. Bunun neticesinde İskitler'in geriledikleri görülür. Dinyeper üzerinde zengin İskit kurganları devam ederken, Sarmatlar'ın işgal ettiği Kuban yöresinde bu gömülerin sona erdiği müşahede edilir. Bu devrede Grekler'in İskitler üzerindeki tesiri çok kuvvetlidir. Bilhassa sahildeki Grek koloni şehirlerinin İskitler'e etkisi hâd safhadadır; yaşayış ve san'at eserlerindeki Grekleşme

⁴⁰ E. A. Golomstok, *The Pazirik burials of the Altai*, *AJA*, XXXVI/1 (1933); M. Griassnov, *Le kourgane de Pasyryk*, Moscow-Leningrad, 1931; S. I. Rudenko, *Der Zweite Kurgan von Pasyryk*, Berlin, 1951 (Rusça'dan ter.); aynı müellif, *Die Schätze der pasyrykschen Kurganen, Lebende Vergangenheit*, (1954), s. 129-156. vs.

⁴¹ Arkeoloji literatürüne "Donmuş Kurganlar" olarak geçen bu gömüler için bk.: W. Radloff, *Aus Sibirien*, Leipzig, 1884 (Bu eser M. E. B. tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir).

⁴² J. G. Anderson, *Selected Ordos Bronzes*, *BMFEAS*, 5 (1933), s. 143 v.d.d.; V. Griessmaier, *Entwicklungsfragen der Ordos-Kunst*, *AA*, VII/1-4 (1937), s. 122-257; M. Loehr, *Ordos Daggers and Knives, First Part Daggers*, *AA*, XII-XIV/1-2 (1949-1951) ve XIV/1-2 (1951), s. 77-162, vs.

⁴³ Sarmatlar için bk.: J. Harmatta, *Studies in the History of the Sarmatians*, Budapest, 1950; T. Suliminski, *The Forgotten Sarmatians, Vanished Civilizations* (ed. E. Bacon), London, 1963. vs.

temayülü çok bârizdir. M. Ö. 300'den sonra İskitler'in bir kısmı, Sarmatlar'ın etkisi ile Kırım yarımadasına sıkışmak zorunda kalmış, daha batıdakiler ise güneye doğru inerek daha çok Tuna vadisine yayılmışlardır. M. Ö. 250'den sonra ise, bütün Pontus bozkırlarına Sarmatlar hâkimdir ve bu sıralarda Traklar ve Keltler'in arasından sızarak Tuna vadisini zorladıkları görülür. Bu devrin sonlarına doğru güney Rusya ve Tuna vadisinde Novocherkassk ve Phalerae gömüleri ortaya çıkar.

Kafkasya vs. : Kafkasya bozkırlarına Sarmatlar hâkim olmuştur. M.Ö. 333-323'de Pers İmparatorluğu, Büyük İskender⁴⁴ tarafından yıkılmış ve Persepolis'in tahribi ile Grekler'in üç seferi sona ermiştir. Diğer taraftan İskender, yıkılan Pers İmparatorluğu'nun ve Asya'nın iç kısımlarına doğru ilerledikçe doğu kültürünün, dinî inançlarının ve idarî teşkilâtlarının tesiri altında kalmış ve onları benimsemiştir. Bu arada İskender'in Asya seferinde, cenkçi bozkır süvarilerinden (İskit - Saka) faydalandığı ve onlarla dost geçinerek kuvvetlerine dahil ettiği bilinmektedir. Büyük İskender'i Selefkos devleti takip etmiş ve bu devlet, kuzey bozkırlarından gelen ve M. Ö. I. yy'da Part İmparatorluğu'nu kuran Parni'ler tarafından yavaş yavaş yıpratılarak ortadan kaldırılmıştır.

Kazakistan vs. : Bu yörelerde en kuvvetli kavim Sarmat göçebelidir. M.Ö. V. ve IV. yüzyıllar arasında, Çakalov yakınında en eski Sarmat mezarları görülür. M. Ö. 500'den sonra Harezmi bölgesi kültürünün etkisi ile Sarmatlar'da da "Sibirya Hayvan Üslûbu" gelişmeye başlar. M. Ö. 160 yıllarında Cungaria üzerinden batıya doğru itilen Yüe-Çi'ler hem oradaki, hem de daha batıdaki Sarmatlar'ı sıkıştırmaya ve baskı altına almaya başlarlar. Bunun üzerine Sarmatlar, daha ileri hareketleri ile güney Sibirya'yı geçerler. Bu yüzyıllarda Sibirya'da "Sarmatya Hayvan Üslûbu"⁴⁵ nun birbiri ardından gelen safhaları görülür.

⁴⁴ A. R. Burn, *Alexander the Great and the Hellenistic Empire*, English Univ. Press, 1947; W. W. Tarn, *Alexander the Great. I - II*, Cambridge Univ., 1948. vs.

⁴⁵ Sibirya ve Orta Asya'daki Sarmat san'atı için bk. : M. Rostovtzeff, *The Great Hero of The Middle Asia and his Exploits*, AA, IV / 3 (1930 - 32); A. Salmony, *Sino-Siberian Art in the Collection of C. T. Loo*, Paris, 1933; Geç Sarmat san'atı için bk. : N. Fettich, *Archaeologische Beiträge zur Geschichte der Sarmatischen-dakischen Beziehungen*, AAASH, III (1953), s. 127 - 178; S. I. Kapo-

Orta Asya vs. : M. Ö. 500'den sonra "Orta Asya Hayvan Üslûbu" nun, İran yakınındaki "Oxus Definesi"⁴⁶ nin stilleri ile bağlantı kurduğu tesbit edilmiştir. Sarmatlar, önceleri Orta Asya ve Cungaria'da hâkim bir durumdadırlar. Aral bölgesindeki Saka kabileleri, Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında olan Harezmi'lerle anlaşır ve Ahamenidler'in düşmesinden sonra M. Ö. IV. yüzyıldan itibaren Sakalar ve Harezmi'liler kuvvetlenerek özgürlüklerini kazanırlar. M.Ö. 250 sıralarında Baktria'daki Grek Krallığı⁴⁷ istiklâline kavuşur. Yüe-Çi'lerin Cungaria üzerinden batıya, Orta Asya'ya kaçışları Sakalar'ı Baktria ve Parthia bölgelerine doğru iter. Sakalar, bunu takiben, M. Ö. II. yüzyılda Baktria'daki Grek Krallığı'nı yıkarak Hindistan'a geçerler⁴⁸. M. Ö. 100 civarında Yüe-Çi'ler Baktria'da göçkürler ve M. S. I. yüzyılda yavaş yavaş gelişerek Kuşan⁴⁹ İmparatorluğu'nu kurarlar.

Altay vs. : Altay'daki⁵⁰ Maiemir ve Pazırık ve Minusinsk'deki Tagar kültürünün, Hun Türklerinin atlı göçebe boyları tarafından etkilendiği ve bu yörelerin bu boyların hâkimiyeti altına girdiği görülür. M. Ö. I. yüzyılda, Çin'in "Han sülâlesi" Tarım havzasında fetih hareketlerine başlar.

Uzak Doğu : Çin'in kuzeyindeki Mogol unsurlu kabileler, Sarmatlar'dan öğrendikleri atlı göçebeliliği tatbik etmeye başlarlar. Bunlar atlı birliklerden müteşekkil ordular meydana getirerek Çin'e baskı yaparlar ve Çin'in tehlikeli bir düşmanı haline gelirler.

shina, *A Sarmatian Royal Burial at Novocherkassk*, *Antiquity*, XXXVIII (1933), s. 256 - 258. vs. ve dp. nt. 28'deki eserlerde.

⁴⁶ O. M. Dalton, *The Treasure of the Oxus*, British Museum, London, 1926.

⁴⁷ W. W. Tarn, *The Greeks in Bactria and India*, Cambridge, 1938; K. V. Trever, *Pamyatniki Greko-Baktriiskovo Iskusstva*, Gosud, Ermitazh, Moscow-Leningrad, 1940. ilâveten bk. : A. K. Narain, *The Indo-Greeks*, Oxford, 1957.

⁴⁸ J. E. van Lohuizen De Leeuw, *The Scythian Period. An approach to the history, art and palaeography of North India from the I st Century B. C. to the 3rd Century A. D.*, Leiden, 1949.

⁴⁹ R. Ghirshman, Bégram, *Recherches Archaeologiques et Historiques sur les Kouchan*, Cairo, 1946.

⁵⁰ Altaylar ve yöreleri için bk. : M. Griaznov ve A. Boulgakov, *L'art ancien de l'Altai*, Moscow, 1958; K. Jettmar, *The Altai before the Turks*, BMFEAS, 23 (1951), s. 135 - 223; B. A. Litvinskii, *Archaeological Discoveries in the Eastern Pamirs and the Problem of Contact between Central Asia, China and India in Antiquity*, XXV International Congress of Orientalists, Moscow, 1960. vs.

M.Ö. II. yüzyılda Yüe-Çi'leri batıya iten Hiung-Nu'lar⁵¹ (Hunlar) tarafından Mogolistan'da büyük bir "Göçebe İmparatorluğu" kurulur. Çin'de⁵² geç Chou devri savaşçı devletleri atlı göçebelere (Hun Türkleri) karşı kaleler inşa etmeye başlarlar. Ch ve Han hanedanları tarafından geliştirilen bu muazzam tahkimat sistemi - "Çin Seddi" adı altında - hâlen ayakta durmaktadır. Nihayet M. Ö. I. yüzyılda, Han sülâlesi Hiung-Nu (Hun) kuvvetlerini yenmeye muvaffak olur. Daha sonra M. Ö. I. yüzyılın son senelerinde geç devir "Ordos Bronzları" ortaya çıkar. M. Ö. I. yüzyıllardan kalma Prens mezarları, hem Çin, hem de Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırlarından gelme eşyaları ihtiva etmektedir.

IV. M. S. I. yüzyıl başı - 500. BOZKIRLARDA İNDO - AVRUPALILARIN SON SAFHALARI VE MANÇURYA'DAN MACARİSTAN'A KADAR UZANAN GENİŞ SAHADAKİ ALTAY GÖÇEBELERİNİN HÂKİMİYETİ :

Güney Rusya : M. S. III. yüzyılda Sarmatlar'ın hâkimiyeti devam etmektedir. M. S. 150'de Hunlar'ın öncü kuvvetleri görülür. Fakat bunlar buradaki çeşitli göçebelere yerlerini almazlar. Sarmatlar, Roma İmparatorluğu'nun Tuna eyaletlerine baskı etmeye başlarlar. M. S. III. yüzyılda Gotlar kuzeyden gelerek güney Rusya'yı fethederler. M. S. IV. yüzyılın sonlarına doğru Hunlar⁵³ Volga'yı geçerek, güney Rusya'da ve daha sonra Tuna vadisinde Sarmatlar'ı ve Gotlar'ı bozguna uğratarlar ve mağlûp ederler. Atilla,⁵⁴ M. S. 434'de Hunlar'ın Kralı olur ve Hazar Denizi'nden Almanya içlerine kadar uzanan ve merkezi Macaristan'da olan muazzam bir

⁵¹ K. Jettmar, *Hannen und Hsiung Nu. Ein Archaeologisches Problem Archiv für Volkenkunde*, VI-VIII (1951), s. 166-180; O. Maenchen-Helfen, *Huns and Hsiung Nu, Byzantion*, XVII (1944-45), s. 222-243 ve aynı yerde *The Origin of the Huns*, s. 244-257. vs.

⁵² Hunlar'ın Çin ile münâsebetleri hakkında (Çin kaynaklarına göre); W. M. Mc Govern, *The Early Empires of Central Asia-A study of the Scythians and Huns and the part they played in world history with special reference to the Chinese sources*, The Univ. of North Carolina Press, 1939.

⁵³ Hunlar için bk.: F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, I-V, Baden-Baden, 1959-62; J. Harmatta, *The Golden Bow of the Huns*, AAASH, I (1951), s. 107-149; aynı müellif, *The Dissolution of the Hun Empire*, AAASH, II (1952), s. 277-304; G. Laszlo, *The Significance of the Hun Golden Bow*, AAASH, I (1951), s. 91-104, ve dp. nt, 51-52'deki eserler vs.

⁵⁴ E. A. Thompson, *A History of Attila and the Huns*, Oxford, 1948.

İmparatorluk kurar (Batı Hun - Türk İmparatorluğu : 434 - 453). Atilla Balkanlar'daki, Galya'daki ve İtalya'daki Roma topraklarını istilâ eder ve Roma kapılarına dayanır. Fakat M. S. 453'de ölür.

Kafkasya vs. : M. S. IV. yüzyıla kadar Sarmatlar'ın hâkimiyeti devam eder. Bunlar, zaman zaman İran içlerine akınlar yapmışlardır. M. S. IV. yüzyıldan sonra, Hunlar Kafkasya bozkırlarını ele geçirirler. M. S. 229'da Sasaniler⁵⁵ tarafından, İrândaki Part⁵⁶ hâkimiyetine son verilmiştir.

Kazakistan vs. : Sarmatlar, Hunlar'ın geniş kitlesi içinde yer alan bazı boylar tarafından batıya doğru itilirler. Kara Hunlar (Kuzey Hunları) kuvvet toplayarak batıya yönelirler ve M. S. IV. yüzyılda Volga'ya ulaşırlar. Hunlar'ın doğusundaki Türk boyları (Agaçeriler vs.) batıya doğru harekete geçerek Hun ordusuna süvari birlikleri ile güç kazandırırılar.

Orta Asya vs. : Kuzey doğuda Kuşan'lar Part kuvvetlerine karşı gelirler. Sasaniler, İran'da idareyi ele aldıktan sonra Kuşan kuvvetlerini mağlûp ederler. Fakat bu devlet daha sonra uzun zaman Eftalitler (Ak Hunlar)⁵⁷ tarafından tehdit edilmiştir. M. S. 500 yıllarında Gök Türkler⁵⁸ Orta Asya'nın göçebe bölgelerini ve Eftalitler'i egemenlikleri altına almışlar ve bütün bu sahaya hükmetmişlerdir.

Altay vs. : Türkler ve bunlara bağlı, muhtemelen Türkçe konuşan bazı boylar hâkimdir. Hiung-Nu'ların (Hunlar) bazı boyları İli ırmağı üzerinde göçkürler. Cungaria ve Tarım havzasındaki Çin tesiri, M. S. III. yüzyılda, Han sülâlesinin yıkılışına kadar devam eder.

Uzak Doğu : Çin'in Han sülâlesi M. S. I. ve II. yüzyıllarda, Hun atlı boylarının devamlı göçlerine ve kuvvetlenmelerine mâni olmaya çalışmış ve türlü entrikalarla onları bölmeye muvaffak olmuştur. M. S. II. yüzyılda Hiung-Nu (Hun) hâkimiyeti Han sülâlesi ve Sien-Pi'ler tarafından sona erdirilir. Mogolistan daha sonra,

⁵⁵ A. Christensen, *L'Empire des Sassanides*, Kopenhag, 1907.

⁵⁶ R. Ghirshman, *Iran; Parthians and Sassanians*, London, 1962.

⁵⁷ A. Hermann, *Die Hephthaliten, Asia Major II*, s. 564-580.

⁵⁸ Göktürkler için bk.: E. Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*, Petersburg, 1903; aynı müellif, *Notes sur les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*, Leiden, 1904; R. Giraud, *L'Empire des Turcs Célestes*, Paris, 1960. vs.

muhtemelen güney Rusya'daki Avarların ve Macarlar'ın ataları olan Juan-Juan'ların (Cücenler) hâkimiyeti altına girer. Juan-Juanlar, Tiu-Kiu'lar (Gök Türkler) tarafından M. S. VI. yüzyılda ortadan kaldırılırlar⁶⁹.

KISALTMALAR

AA	Artibus Asiae
AAASH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
AJA	American Journal of Archaeology
BMFEAS	Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities, Stockholm
CAH	The Cambridge Ancient History
ESA	Eurasia Septemtrionalis Antiqua, Helsinki
MIA	Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR, Moscow

⁶⁹ A. Z. V. Togan, *Umami Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1946 (Yeni baskı yapılmaktadır). İslâmiyetten önceki Orta Asya Türk Tarihinin bütün meseleler, müellif tarafından toplanmış ve eleştirilmiştir. Konu ile ilgili Türkçe kaynaklar için bk. yukarıda adı geçen eser.